

Halász Péter

„Nappal siratjuk, éjjel virrasztjuk.”

A haláleset és a halott felkészítése a moldvai csángómagyaroknál

A halottal, a halállal és a temetéssel kapcsolatos jelenségek igen gyakran szerepelnek a moldvai magyarságról szóló néprajzi szakirodalomban. A legtöbb esetben elszórt adatokkal, utalásokkal találkozunk, de akad átfogóbb igényű tanulmány is. A moldvai magyarok halotti szokásaival és hiedelmeivel foglalkozó néprajzi anyag áttekintését Bosnyák Sándor adattárán¹ kívül elsősorban a nemrég elhunyt Virt István munkáiban találjuk meg, aki egyebek között azt is vizsgálta, hogy a II. világháború során Baranya megyébe menekült moldvai magyaroknak az áttelepedést követően milyen módon és mértékben változtak a halálesettel és a temetéssel kapcsolatos szokásai.² Egy idő óta magam is hozzá láttam a moldvai csángómagyar települések halottkultuszával kapcsolatos néprajzi adataim tanulmányokban történő feldolgozásához. Úgy döntöttem, hogy tematikus részekre bontom a nyersanyagomat, és a sorra elkészülő tanulmányokban mindig utalok a már közreadott részekre, így teremtve meg többé-kevésbé a részek közötti összefüggést.

A Moldvában élő katolikus vallású csángómagyarok halottas szokásai és hiedelmei bizonyos mértékben keverednek a görögkeleti vallású románokéval. A haláleset közeledtére a megálmódott és az ébren tapasztalt előjelekből következtetnek. A haldoklóknak olyan képességeket tulajdonítanak, amelyekkel üzenetet közvetíthetnek a túlvilágra. Ha a haldokló nagyon kínlódik, a földre helyezik, a hangosan zokogó hozzátartozókat kiküldik, hogy könnyebben távozzon a haldoklóból a lélek. A halál beállta után aztán a halott lelkét kikísérik a házból, de azért azt is gondolják, hogy az még három napig ott ül a halott közelében, talán éppen egy szegre akasztott kendőn.

Halász Péter (1939) – agrármérnök, néprajzkutató, ny. főtanácsos, Gyimesközéplek, tatrosmente@gmail.com

A tanulmány elkészültét a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíja támogatta.

¹ Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. Folklor Archívum 12. Szerk.: Hoppál Mihály. Budapest 1980.

² Virt István: *A halottas szokások és hiedelmek a Baranya megyében élő moldvai csángóknál*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 34. Pécs, 1989. 227–239.; Uő: *Egy moldvai magyar község (Pusztina) halottas szokásai*. = *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Szerk. Fejős Zoltán–Küllös Imola. Budapest 1990. 132–145.; Uő: *Halottas szokások változásainak vizsgálata Pusztinán és a Baranya megyében élő csángóknál*. = *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Szerk. Halász Péter. Bp., 1991. 649–654.; Uő: *Csángó halottas szokások*. TÉKA 1992. 24–31.; 1992. Uő: *„Megszabadultam már a testi haláltól.” A moldvai csángók lélekhite*. = *Moldovának szíp tájaind születtem*. Szerk. Péterbenze Anikó. Jászberény, 1994. 60–67.; Uő: *A migráció hatása a moldvai csángók halottas szokásainak és hiedelmeinek hagyományozódására*. = *Csángó sorskérdések*. Szerk. Halász Péter. Bp., Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület 1997. 31–40.; Uő: *„Elszakasztottad a testemtől én lelkeket.” A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei*. Kvár, KJNT 2001.

Hírüladás

A haláleset bekövetkeztét harangozással adják hírül a falu népének, ennek megvan a hagyományos rendje. Lészpeden elmegy valaki egy szál gyertyával a *deákhoz* és a *harangozóhoz*, s kéri, hogy harangozzanak: „*Ha asszonyféle vagy leánykaféle hótt meg, akkor csángatnak hamarébb háromszorig a kicsikébb harangval, s ha emberféle, akkor csángatnak háromszorig a nagyobb harangval, s aztán kezdik húzni szépen, szaggatnak. A faluban számontartották, hogy kicsoda beteg, aztán mikor harangoztak tudták, hogy meghótt. Lészpeden úgy volt, ha éjjel hótt meg, akkor reggel harangoztak kettővel, délre megint kettővel, s estére is kettővel. Amikor temették akkor harangoztak elsőt, a kicsikével másodikat, s mikor vitték a hóttat, akkor megint kettővel, egészen amíg bétették a földbe. A kicsikéknek, csak a kicsi haranggal harangoztak, ez volt a Szent Antal harangja, s a nagy harang volt a Szent Pálé. Amikor harangoznak a hótra, azt mondják: szaggatnak. A szaggatás az volt, mikor három verset húztak a halottnak, különben éppen úgy verték. Megkezdték a nagy haranggal, aztán a kicsike kezdett szólani. Harangoztak jó verset, még meghatták, még háromszor húzták meg. Mikor kellett jönni temetni, akkor a nagy haranggal harangoztak elsőt, a kicsivel másodikat, s aztán mikor jöttek, akkor kettővel. A gyermeknél abban volt más, hogy mikor szaggattak, akkor csak a kicsikével húzták. Innen tudták, hogy gyermek a halott.*” Általános szokás, hogy ha olyan gyermek hal meg, aki nincsen megkeresztelve, annak nem harangoznak, mert azon rajta van az eredendő bűn, nincs kiölve belőle. Lányikban – s talán máshol is – az volt a szokás, hogy mikor meghallották, hogy *hótnak harangoznak*, akkor sok asszony gyertyát gyújtott a halott lelki üdvéért.³ Amikor hírt adnak a harangozónak, többnyire akkor hozták el a templomból a temetés során használatos zászlókat és gyertyatartókat is.

Újabban, különböző okokra hivatkozva, takarékoskodnak a harangszóval. Frumószán például csak két napig harangoznak a halottnak, a harmadik nap akkor, mikor viszik temetni. *Annakelőtte* – mondják – harangoztak a *hóttért* reggel, délben és este, most csak délben. Azt mondta a pap, hogy kímélni kell a harangokat, előbb a délit húzzák, aztán a halottért. *Ennekelőtte* az is megvolt, hogy akiért többet fizettek, azért hosszabban húzta a harangozó. Bizonyára máshol is érdemes lenne megfigyelni a helyi harangozási gyakorlat változatait. Amióta egyre többen falujuktól távol, kórházban vagy éppen külföldön halnak meg, s úgy kell hazaszállítani földi maradványaikat, szokássá vált, hogy amikor az ügyeletes szállítóeszközzel behozzák a faluba a holttestet, akkor harangoznak. Úgy tartják ugyanis, hogy ha ezt elmulasztják, akkor a jég elveri a mezőt. De például Pusztinán délután 4 óra után már nem húzzák meg a harangokat, mert akkor *a világ megejed, hogy miért harangoznak?*

A halottat a család hozzátartozói *gyászolták*. A férfiak nem borotválkoztak egy hónapig, kettőig, de legalább egy hétig. Újabban, az 1990-es években, legalábbis Pusztinában azt mondta a pap, hogy lehet borotválkozni, csak közben imádkozzon. Régebben a lányok úgy gyászoltak, hogy kibontották a hajukat, s hat hétig nem fonták *gicába* (= hajfonat, copf).

³ Hegedűs Lajos: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Bp., Közkutatásügyi Kiadóvállalat, 1952. 192.

A „felferesztés”

Mikor meghal valaki, az első dolog, hogy *felferesztik*, mielőtt még megmerevednének a tagjai. Szabófalván hallottam: „*Mikor meghalt, feresztik a hultat. Hoznak midzséseket (= szomszédokat), mennek nyámok (= rokonok) is. Arravaló tekenyőben feresztik, ezt úgy kéri kölcsön attól, akinek van. Feresztővizet viszik a házutánra, sze öntik el, a tekenyőt borisszák le oda, hul elöntötték a vizet. Sz mikor kiviszik a hultat a házbul, marad egy nép hon, ki cinál kuracénit (= tisztaságot): rázza meg lepedőket, sepri ki a házat... Az szenkije a hultnak, sak mondják neki: maracc te. Sánja ki a zablakokat, zajtókat, tesz mindent hejére, viszi ki a mocskot.*” Feresztéshez Forrófalván egy szappant elvágnak négybe, mert négy feresztő van, akik *felferesztik s felőtztetik a hóttat*, a szappandarabokat ők kapják meg fizetségül. Ezenfelül még kap mindegyikük egy szappant, egy törülközőt és egy szál gyertyát. Lányikban így mondták: „*Felőtztették idnapló ruhába, de nem teszik ágyba, hanem kinyútták a nyútópadra ablak iránt. Vesznek rá szemfedélvásznat, rózsafüzért a márkába, hogy béválcsa magát a túvilágon. Ha nincs cipője, vesznek. Azokat a ribancokat (= rongyokat), amikkel felmosták, azokat elégetik. Az ágyát nem vetik ki, amíg virrasztják. Aki megfésüli, azt a fésüt odaadják annak, a szappant, amivel felmosták, azt es odaadják annak. Az ágyában lévő szalmát, s a rossz pokrócokat elégetik. Mikor a felferesztett halottat elnyújtották, akkor a feresztők, s még kik vannak a nyámok, egy-egy gyertyaszál a kezükbe, s kimennek, s megkerülik az ográdát, vagy csinálnak egy kört, s mennek vissza. Azt mondják, kikísérték a lelket. A vizet viszik a kert mellé valamerre, ott kiborítják a tekenyőt, s az ott ül az a tekenyő, amíg a hótat eltemetik. A feresztővizet tiszta helyre öntik. Abba nem lehet beléleplél, likat csinálsz egy kapával, s beléöntöd a likba. Mert ha abba belélepel, a lábbad zsibbad, mind a hótnak s többet nem mozog. »Sz amikor a hultat eltemették, akkor emelik fel a tekenyőt onnan, ahol leborították. Figyelik a kakaszt hun szól, s aszt gondolják, a következő ott hul meg. De ez nem igaz.«* Lányikban – s talán máshol is – szokás volt, hogy a halott feresztővizéből vettek egy fazékkal, mert úgy tartották, hogy ha azt eltemetik valakinek az udvarán, onnan *»úgy elhal minden baj, mint ez a hótt«*.⁴ „*Az idnapló ruhába felőtztetett hótat Lányikban nem teszik az ágyba, hanem kinyútták nyútópadra az ablak iránt. Nyújtópádot csináltak, elnyújtották. Gyertyát sírítettek, olyan hosszát, milyen hosszú vót ő. Három szál gyertyát, egyik felé tettek egy szálát, másik felé kettőt. Csináltak két kápát, felverték a fejhez a padnak, arra felragasztották, meggyújtották. Akkor elmentek harangoztatni. Reggel, délben este 3-3 verset, amíg szólt a harang, égett a gyertya.*”⁵ „*Ahogy a halott lelkét, ugyanígy kísérték ki a feresztővizet is, gyútott gyertyával. »A vizet elöntötték valamerre a kert mellé, aztán ott ült a tekenyő, amíg a hóttat eltemetik, mikor eltemették, akkor viszik vissza, honnan elkérték.*»

Vesznek szemfedélvásznat, tesznek rózsafüzért vagy *parát* (= pénzt) a márkába, hogy béválcsa magát a túvilágon. Ha nincs cipője, vesznek neki.⁶

Előfordul, hogy még a temetés részleteit is megbeszéli „a potenciális halottal”. Szabófalván erről így beszéltek: „*Nekem isz a zién liányaim azt mondták: – Úgy mámá! Kelmedet temetjük el fusztaival sz bluzával. – Nem, nem, nem! – mondtam. Ingemet ne temesszetek blúzával, enge-*

⁴ Hegedűs Lajos: *i. m.* 192.

⁵ Uo. 42.

⁶ Uo. 192.

met temesszetek szíp katrincával. Ott vagyon szíp katrinca, dorsa (= nagyon) szíp barnyécaim (= katrinca színes kötője) vannak, szok szíp ingem isz vagyon. Moszt kijütt hamarább, varrtam vala ilyen cérnával.”

A koporsó és a koporsóba tétel

Amikor meghalt valaki, elküldtek *a mesterért*. A *lemnár* (= asztalos) megmérte a halottat, és megcsinálta a koporsót. Volt olyan asztalos, aki a városban dolgozott, így onnan hozták a koporsót. De többnyire a faluban készítették el, s nem volt befestve. Lészpeden fehér fenyődeszkából csinálták, szépen kigyalulták, ceruzával keresztesen meghúzták, kidíszítették, nem festették. A koporsóba tettek gyaluforgácsot, a feje alá vászonból kicsipárnát, amelyet ugyancsak meggyúrtak gyaluforgáccsal, mert úgy tartották, hogy a toll nem jó a halott feje alá. A koporsóba többnyire nem tesznek semmit, csak a kezébe rózsafüzért s *batisztot* (= zsebkendőt). Szabófalván és bizonyára más helyeken is néha tettek *frankot a buzunárjába* (= pénzt a zsebébe), mert *az kell, mikor mennek át valami vizen*. Nagyboldogasszony napján, augusztus 15-én sokan azért gyűjtenek és szentelnek *minden módú burjánt*, hogy azt tegyék a halott feje alá szánt párnába. Különösen nyáron tesznek egy-két marok *buszujokot* (= bazsalikomot). Régi szokás, hogy a koporsóba tételt követően a szemfedelet a fejénél és a lábánál kiszakítják, hogy a halott „*lásson és tudjon járni*”. Erről azonban csak egyetlen adatot ismerünk, Domokos Pál Pétertől, aki 1929-ben hallotta Onyesten.⁷

A halott kiterítése és koporsóba tétele során számos hiedelemszokást kell figyelembe venni hitük szerint az elhunyt túlvilági boldogulása és a közösség elvárása érdekében. Szigorúan betartották, hogy amíg a halott ott volt a házban, nem adtak ki semmit sem a háztól, sem kölcsön, sem ajándékba, mert úgy tartják, hogy *az nem jó*. A ravatalon fekvő halottat fehér szemfedélvászonnal betakarták, a koporsóba alul lepedőt tettek, arra forgácsot és a vászonból varrt párnát. A holttestet a koporsóban három napig tartották a nyújtópadon, amelyet *gyászágynak* is neveztek. Lészpeden a halott mellé kétfelől egy-egy botot helyeztek, s ezekre két és három szál gyertyát tettek. „*Mikor elnyújtják a nyújtópadon, akkora szál gyertyát tesznek mellé, milyen hosszú a fejtől a lábáig. Egy bot köré fonják a sárga viaszgyertyákat, a neviük oltári gyertya. Baloldalon hármat, jobboldalra kettőt tesznek, s a pálcára ráragasztják. Aztán ahányszor harangoznak a halottért, ezeket mindig meggyújtják, azután eloltják. Aki be volt állva a Mária Társulatába, annak rózsafüzért adtak a kezébe. Még tettek egy gyertyát is, amire ragasztottak egy lejt. Egyebet nem tettek a koporsóba. Ha olyan kicsike halt meg, olyan egy-két hetes, akkor a keresztanyja vitte a hóna alatt a kicsi koporsót, ha gyermek volt, akkor a keresztapja. Ki a Szentkereszt Társulatába volt béállva, annak nem húztak cipőt, amikor meghalt, csak harisnyát. Amíg szaggattak a harangokkal, a gyertyákat meggyújtották s azok a harangszó idején égtek, s a rokonok siratták a halottat.”⁸ Lányikban – s bizonyára máshol is –, ha a halott keresztapa volt, *keresztelt, bérmált, vaj eskített, akkor keresztbe tették a kezit a mejjire, ha nem, akkor óldalt.**

⁷ Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Bp., Magvető Kiadó, 1987. 176.

⁸ Hegedűs Lajos: *i. m.* 58.

A koporsóba helyezés körül akad még számos tilalom: különösen a fiatal halottnak nem szabad begombolni a ruháját, befűzni a cipőjét. Van, ahol azzal magyarázzák, hogy ha ezt nem teszik meg, az özvegy nem tud újra házasodni. „*Mikor az éjfű ember meghal, – mondják Szabófalván – ne még kösszék be a pantóffjait, mer a nípje nem adózik el. Sz ha meghult a niép, nem kötik be neki, met nem házasodik meg az embere. De a vinyeknek kötik be.*” Magyarfaluban úgy tartják, hogy „*mikor elnyújcsák a halottat, ki kell bongolják a gúnyait, a kikötik a papucsait, hogy a társa meg tudjon házasodni. S ha nem kötik ki, akkor nem tud megházasodni.*” Pusztinában és Forrófalván az a szokás, hogy a halott két lábát összekötik, ha nem áll szépen. De amikor beleteszik a koporsóba, akkor eloldják, ne mondják, hogy „*úgy temették el, hogy ki sem ódták a lábait.*” Magyarfaluban nem engedik, hogy a macska átmenjen a nyújtópadon fekvő halott alatt, mert akkor „*nem menen a lelke sem az Istenhez, sem a pokolba, csak jár ezen a földön, mint ilyen sztriga (= kísértet).*” Az elnyújtott halott kezébe somoskai adat szerint *kovrigot* (= perccet) és egy *vasparát* (= fémpénzt, érmét) tesznek, mert úgy tartják hogy „*azt a kovrikot eszi meg az úttján, a parát meg oda kell aggya a kapuban, amikor menen bé a menyországba.*” Frumószán hallottam, de más helyeken is tarthatják a szokást, hogy az elnyújtott halotton keresztül nem adnak által semmit, hanem megkerülik a halottat. Kukujeccen úgy tartották a régiek, hogy a halottas házban visszafelé kell seperni a szemetet, hogy ne seperj ki senkit a háztól, hanem a nyújtópad alá seperd. Végezetül Diószénban, Magyarfaluban és talán máshol is úgy tartják, hogy a halott színe „*akkor kezd elváltozni, amikor a pap kihirdeti az ótárnál.*”

A halott mellé a koporsóba régebben még tettek mellékleteket is, újabban már ritkábban. A 20. század elején Szabófalván szokás volt, hogy a koporsóba tételkor „a halott mellé tették némelykor a pipás ember pipáját, hogy ne jöjjön haza érte”,⁹ valamint Onyestről van olyan adatunk, hogy a koporsóba tett halott fejéhez, két oldalához s a lábához viaszgyertyakeresztet tesznek, az ötödik viaszgyertyakeresztbe egy pénzt raknak, amelyet a halott kezébe adnak, hogy „azzal fizesse meg a vámot”.¹⁰ A Szabófalvából kiszakadt Ploszkucénban 1972-ben még *olvasót* és *parát*, de már 1994-ben, Szabófalván pusztán olvasót tettek az olyan halott kezébe, aki *nagyon szeretett imádkozni*. Ha a haldokló kérte, egy forrófalvi adat szerint mellé tették a kalapját is. Mert egy asszonynak – mondják Forrófalván – „*lehet ötven-hatvan kendője is, de az embernek egy kalapja, kucsmája van, vaj kettő, de több nincs, ezért ezt így becsülik meg.*” A fiatal halottnak mindmáig nem kötik be a cipőjét, hogy az özvegyen maradt társa újraházasodhasson. Szinte egész Moldvában ismeretes az a gyakorlat, hogy a nyújtópadon vagy a koporsóban fekvő halottra sarlót vagy valami más vastárgyat tettek, ami a hiedelem szerint megakadályozza, hogy *feldagadjon*, vagyis felfűvódjon a holttest. Ha valaki félt a halottól, akkor azt mondták: tegye rá a kezét olyan helyre, ahol csoré, vagy nézzen át, bújjon át a nyújtópad alatt, mégpedig háromszor.

A templomban a gyászmise idejére kitakarták a halottat, körberakták gyertyákkal, amelyek mindvégig égtek, amíg tartott a szertartás. Azután ismét befedték a koporsót, s mentek a *cintoromba* (=temetőbe). Mikor elindult a gyászmenet hazulról, akkor kezdték a harangozást, aztán a mise végeztével, ahogy a templomból indultak, újra harangoztak. Ugyancsak régi, már elhagyott szokás volt Lábnyikban és bizonyára több más helyen is, hogy ha fiatal temettek, amikor indultak a temetőbe, a lányok koszorúkat kötöttek virágból, és azzal kísérték a halottat, a legények pedig

⁹ Wichmann Györgyné: *A moldvai csángók szokásaiból*. Ethnographia XVIII(1907). 292.

¹⁰ Domokos Pál Péter: *i. m.* 176.

pisztolyokkal lövöldöztek, ugyanúgy, mint a lakodalmakban. Ugyanígy durrogattak akkor is, amikor a koporsót leeresztették a sírba.¹¹

Általános szokás, hogy „a hóttat – mint Szabófalván mondják – lábaival eléfelé hozzák ki a házbul. [...] *Nem ura fejével, nezzen hátra a hult, kell nezzen elé!*”¹² Ezt a gyakorlatot a Moldvából az 1940-es évek végén Baranyába települt csángómagyarok is megtartották, a halottat lábbal előre viszik ki a házból. Régen, amikor elindították a halottat, a földre elébe egy darab vásznat tettek, azon vitték át, amelyet aztán az vett fel magának, akinek szánták. Tudtommal az sem élő szokáselem már, amit az 1920-as évek végén Onyesten hallott Domokos Pál Péter: ha vízen vitték át a halottat, pénzdarabot mártottak bele, amelyet aztán egy gyermeknek adtak.¹³

A halott virrasztása, siratása

A halott mellett éjjel-nappal volt valaki, *nappal siratják, éjjel virrasztják*. Összegyűltek a rokonok, szomszédok, s ott beszélgettek egész reggelig. A virrasztás a halott *odájában* (= szobájában) történt, ha a házban két *odáj* volt, a *tisztaodájában* ravataloztak. Arra törekedtek, hogy a halott lehetőleg sose maradjon egyedül. Két-három ember vagy asszony mindig ült ott. Harmadik napra temettek. A halott búcsúztatására, énekszóra este összegyűltek a háznál, s mondták a *rozáriát* (= rózsafüzért). Ezt *énekszónak* mondják, mert többnyire énekelve imádkoztak. Régebben magyarul is énekeltek – mondta Vizanteán 1997-ben egyik adatközlőm. Szabófalván úgy tartották, hogy amíg a halott ki van terítve, a lelke ott van a szobában, lát és hall mindent. Mikor a halottal megindulnak, akkor a lelke felszáll a keresztféjére, amelyet ott visznek előtte, elkíséri a sírig, ott is a kereszten marad három napig, akkor érte jön az ördög vagy az angyal, s viszi a pokolba vagy a mennyországba, ahogy megérdemli. Éjjel ülnék a halott mellett, *még szirasszák, hogy elvette a ziszten*. Reggelig ülnék a holt mellett, beszélgetnek, imádkoznak, *mondnak egy rozáriut, tanácsolnak, míg kivilágzik*. Másnap délbe ismét jönnek a midzsések (= szomszédok), imádkoznak. „*Más éjen esént őrzik, harmadnapon temetik. Azoknak, akik jöttek el, hogy lásszák meg a hultat, mondják: jöjjenek másnap isz a kiszíriszre. Kiszírjük el*” – emlékezett egy szabófalvi adatközlőm.

A halott hozzátartozóiból időről időre kitör a siratás is a virrasztáskor. Gazda József jegyezte fel Kelgyesten: „*Riu vala mámá. Szirassza vala szopronba* (= épület, csűr). *Mámá szirassza, sz gyet megszidta tátá mámát. »Mit annyit sziratsz?!« Sz akkor anyám mondta: »Szűzmária isz sziratta a fiát, sz akkor én ne szirasszam el a leányomat?«*”¹⁴

Virrasztáskor tehát úgy igyekeztek, hogy a halott soha se maradjon egyedül. „*Nem jó, ha a hót egyedül marad*” – hallottam Magyarfaluban. Diószénben pedig 2005-ben: „*A lélek addig a házba van, míg a hótat belé nem teszik a gödörbe. Nálunk nem tesznek neki vizet, azt inkább az oláhok teszik. Mikor meghalt mámám, a sógorasszonyuk ilyen oláné, azt tett. S mikor már el is temettük, akkor is ..., hogy tegyünk egy pohár bort. De annak, ha betették a földbe, már nem kell. Addig tudja a halott, hogy mi van a házban, amíg bele nem tették a gödörbe.*”

¹¹ Laczkó István: *Emlékek egy moldvai csángómagyar életéből = Csángók a XX. században. Élettörténetek. Néprajzi Közlemények XXXIII.* Szerk. Forrai Ibolya. Budapest 1994. 128.

¹² Harangozó Imre: *i. m.* 161.

¹³ Domokos Pál Péter *i. m.* 176.

¹⁴ Gazda József: *Hát én hogyan siratnám. Csángók sodró időben.* Bp., Szent István Társulat, 1993. 207.

Szabófalván úgy tartják, mikor valaki meghalt, vagyon kendező a falon, s azon a kendezőn ül a lelke. *„Úgy mondják, ha meghal valaki, kell legyen felakasztva egy kendező. Mikor meghalt, a lelke ül onnan sz nezi a testyit. Mikor elviszik a miszébe, utána a cincirimba, akkor a lelke ül a cincirim kapuba míg meghal mász, sz válsa ki.”* Magyarfaluban úgy beszéltek, hogy mikor meghal az ember, a lelke három napot ott ül a házban. A kendezőn, úgy mondják, a vásznon. *„Aztán három nap múlva menen el. Mikor meghalt a hót, akkor a románok tesznek mindenfélét, de mi nem teszünk. A románok, azt mondják, hogy negyven napig itt van a lélek a földön, azért tesznek negyven napra asztalt. Most mi is teszünk, azelőtt nem tettünk. S a románok hét évre még kiássák a halottat, a pap imádkozik.”* Pusztinában pedig az a szokás, hogy amikor az ember meghal, akkor tesznek egy pohárba vizet, *„s az ott van három napig, amíg a nyújtópádon van a hót, hogy ha a lélek ihatnék, iszik abból a pohárból. Abból naponta meg is mosdatják a hótat, belémártják egy ruhacska szegit, s megdörgölik az arcát. Mikor eltemették, akkor a pohárt elöntik egy tisztácskább helyre. Van amikor 2-3 ujjnyi ment le a pohárból, annyit ivott a lélek. Mászor elfogy a három nap alatt, mászor csak a fele fogy el. S azt a kendezőt aztán az kapja, aki feresztette. Amit a halottal akarnak küldeni, azt adják egy szegénynek Isten nevében. Azt mondják: ezen a világon legyen tiéd, s a másvilágon legyen a ... s mondják a halott nevét. Melyiknek mondta az embere? Ha meghalok, bort ne aggy Isten nevében, pálinkát aggy. Mert a pálinkát szerette élettyiben.”*

A haláleset többnyire nem éri készületlenül sem a haldoklót, sem pedig a hozzátartozókat. *„Az egész úgy gondolkozik, mint amellik öregember, a mán rea van készülve, hogy haljon meg. Megveszi a haló gúnyáját es, megveszi a cipőt es, megveszi a szemfedő vászont es, mindent elkészít, s mikor meghal, veszik ki a lábából, s öltöztetik fel a hótat. Meliket ő vett, amíg élt.”*¹⁵ Lészpeden egy jó emlékezetű idős asszony így mesélte el a halott virrasztóbeli meglátogatását: *„Mikor a halott el volt nyújtva a nyújtópádon, akkor mentek látogatni. Aki az ajtón bement, úgy köszönt, hogy »Dicsértessék a Jézus szent neve!«, s a másik mondta: »Mindörökké, ámen!«. Szótlanul ment a halott lábához, imádkozott Miatyánkot, Hiszekegyet, a hótat kitakarta, megnézte, s ment útjára. Aki akart, hazament, s akik ottmaradtak, azok virrasztottak. Imádkoztak, olykor viccelődtek, beszélgettek, ameddig kivirradt. Férfiak, asszonyok es. Sokan összegyűltek, ha nagy volt rokonság, tízen, húszan, még többen es. Pálinkával tisztelték őket, süttek jó pitánokat, azt szépen felvagdalták. Énekeltek es szentes énekeket, másfélét nem. Minden este virrasztottak a halottnál, míg el nem temették. De minden este mások jöttek. Ha valaki jó rokon volt, annak el kellett mennie, mert különben megszólták.”* Kortól, nemtől függetlenül ugyanúgy ravataloztak. A ravatalon fekvő halott hasára sollót tettek, hogy ne dagadjon fel. A nyújtópádon két nap volt a halott, a harmadik napon hozták el a szentmihály lovát, a halott hordására szolgáló állványt. Ha messze volt a templom, akkor szekéren hozták. Régen szokás volt, hogy mielőtt a halottat eltemették, az asztalon éjszakára mindig tettek egy kanna vizet, hogy abból igyék a hót, ha visszajár. *„Az siratta a hótat, akinek fáj a szíve érte. Addig siratta, amíg a nyújtópádra felerült, azon túl már csak amikor harangoztak érte. Mikor a háztól vitték a templomig, akkor is siratóztak, aztán mikor újra föltették a kocsiba, ismét kezdték siratni, s mikor a temetőbe értek. Letették a sírnak a szélire, s ottágyon megsiratták, akkor kifödelezték, megcsókolták a rókonok,*

¹⁵ Gazda József: i. m. 210.

aki akarta, de hát erőt nem csókolgatták, mert már hideg a hót. Addig siratták, míg a földbe bétették, letakarták, s akkor mentek haza.”

Általában úgy tartották, hogy a halottat nem jó egyedül hagyni, amíg nincs eltemetve. „Egyszer meghalt egy rokonunk Szekatúrában – mesélte a Lészpeden született Simon Ferenc József-né –, s le kellett mennünk hozzá. Mikor lementünk, a nyújtópadon volt a Borbát. S na, nekünk ágyat vetettek, de ott nem volt szokás, mint nálunk, hogy a halottnál virjasszanak. Ott este nem is voltak fenn egy kicsit, aztán mind elmentek, csak én maradtam, az uram, s neki egy testvére. S mink a galuskát ketten megtöltöttük, megcsináltuk a menyecskével, asztán lefeküdtünk. Az apja befeküdt oda belül az ágyba, s a menyecske melléje a padra, s én az emberemvel az ágyba. S az ajtó így... be volt téve. Hát én abba ébredek meg, hogy verik a tókat.... Ahogy elment a népség, az ajtót bétették, a gyertyákat lefújták, leoltották, s a halott sötétben maradt odabé. Az uram feküdt a fal mellett, s én küjél. Mikor én megébredtem, abba ébredtem, hogy verik a tókat. Erre ébredtem... (veri az asztal lapját). Úgy segítsen Isten ingemet, ha ez nem igaz. A hót vót odabé, s mi ittegyen, setét vót. S azt az ajtót úgy verték onnat belülről. Lököm az uramat, kejjen keed, kejjen keed...! ... s hogy az uram felébredt, elcsendesedett, semmi se volt. Akkor kötöm a menyecskét, s mondom neki: te Nyica, há' te aludtál, vaj mit csináltál? S nem hallod itten micsoda bergetés vót? Hol? Itt az ajtónál! Nem! Én úgy megijedtem, szinte megszakadt a szívem. Aztán az ember szépecskén világot gyújtott, s aztán világosságban vótunk reggelig. Na mi legyen? Hát az nem a hót vót akkor? Há mondják meg! Így vót! Hát én ezt sose tudom elfelejteni.”

Szabófalván száz esztendővel ezelőtt a ravatalon fekvő halottat letakarták olyan hosszú fehér vászonnal, amilyen hosszú volt a halott. Ezt nappal lehúzták derékig vagy akár a lábáig, csak éjjelre takarták be vele, hogy aludjék. A feje fölé s a lábához egy-egy égő gyertyát tettek, s az égett három napig éjjel-nappal, amíg el nem temették. A ravatalon fekvő halott kezét a gyomrán – tehát nem a mellén – egymásra helyezték, beletettek egy olvasót és egy viaszból készült keresztet, amire egy *gologánt* (= tízbanis pénzérme) ragasztottak. Ez a költőpénz, amelyet majd a másvilágra vezető hídon kell fizetnie. Wichmann Györgyné régi szabófalvi adata, hogy a szopós gyermekkel nem pénzt adnak, hanem viaszból csinálnak egy fülespohárkát, s abba fejnek az anyja csecsiből egy kis tejet, hogy legyen neki a túlvilágon is teje.¹⁶

A hagyományos időkben megvolt a rendje a siratózásnak. Általában úgy mondják, hogy a ravatalon elnyújtott halottat *nappal siratták, éjjel virrasztották*. A siratózás nem hétköznapi tudatállapotban lejátszódó folyamat, a siratózó személy ilyenkor egyfajta révült, emelkedett tudatállapotba kerül. „A siratás célja, hogy az élő közösség képviselője, az éppen sirató személy elkísérje a halottat a földi élet által megszabott lehetőségek legvégső határáig, az égi vizek partjáig. Mindez abból a hitből fakad, hogy az elhunyt lelke bizonyos ideig a holttest közelében tartózkodik. A vele való kapcsolat e révült tudatállapot elérésével válik megvalósíthatóvá. Ebben az állapotban lehetséges a másvilágra való üzenet továbbítása is”.¹⁷ Ma már inkább csak a fehérnépek siratják a hozzátartozójukat, de a hagyományosabb időkben nem így volt. Lükő Gábor megfigyelte az 1930-as években Jugánban, hogy a férfiak is sirattak: „*Ha hul meg a zembernek a nyépe dorse bánja, kell szirassa a zembere is*”.¹⁸

¹⁶ Wichman Györgyné Hermann Júlia: *A moldvai csángók babonás hitéből*. Ethnographia XVIII(1907). 213–214.

¹⁷ Harangozó Imre: *i. m.* 170.

¹⁸ Idézi: Harangozó Imre: *i. m.* 171.

Még az ezredforduló éveiben is megfigyelhettük, hogy „... a moldvai csángók hagyományos világképe nem különbözteti meg élesen a látható és a láthatatlan világot, a szakrális szféra és a mindennapok világa elválaszthatatlanul együtt létezik, szervesen beleágyazódik a transzcendenciába. Temetéskor az egyházi szertartás és a sír beszentelés után a gyászolók *elszertülnek* a temetőben, kik-ki fölkeresi valamelyik közeli hozzátartozója sírját. Az özvegyen maradt asszonyok gyakran itt hangos *síratózássba* kezdenek”. Megrázó ez a zokogó temető minden tekintetben, s ha jól odafigyelünk – amint ezt a néprajzkutató Harangozó Imre is tette –, kiderül, hogy a síratók ismert szövegformulái mellé gyakran társulnak a szemrehányás és a szidás szófordulatai: megfeddik, kárhoztatják az egykor gyakran alkoholizáló férfit, amiért magára hagyta feleségét, gyermekeit, egész családját. Szemére hányják az elhunytat, amiért most nélküle kell tengődniük, tehát elsősorban nem a halottat síratják, hanem önmagukat sajnálják, sajnáltatják, akiket itt hagyott az elhunyt támasz és védelem nélkül. Ebből az derül ki, írja Harangozó, hogy bár a moldvai magyarok túlvilágról alkotott képét a keresztény, azon belül a katolikus tanítások, hitigazságok határozzák meg, a gyakorlatban, különösen a halál körüli rítusrendben egy kereszténységet megelőző, ősi hitvilág elemei is felismerhetők.¹⁹

A síratók az elhunyt női rokonai: anyja, húgai, nénéi. Ülnek a halott körül, és síratják, beszélnek róla egy-egy darabig, aztán elhallgatnak, majd újrakezdek. Rosszat sem akkor, sem máskor nem szabad róla szólni, mert a halott megharagszik, s árthat az élőknek. Jót azonban nem tud tenni nekik. Éjjel nem szabad síratni, hagyni kell aludni. A háznép éjjel nem virraszt, hanem alszik, ilyenkor a szomszédok, rokonok *virrasztanak*. Az éjjel virrasztókat, nappal síratókat, segítőköt, a háziak ellátják étellel-itallal, ezért a halottas háznál sok főzés van. Aki csak bejön megnézni a *hóttat*, megkínálják pálinkával. Az illető ilyen keresztet vet magára, imádkozik egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet, megcsókolja a halott kezét („*ha nem gyermek a hót*”), s mikor iszik, azt mondja: „*Adjan ez Iszten egésszéget* (ti. az élőknek), *legyen része e holtak isz, sze minden várandónak isz. Iszten bosássa meg vétkit, sze vigye bé e lennyországba!*”²⁰

Magyarfaluban 1977-ben még nem volt ravatalozó a temetőben, háznál ravataloztak, ehhez padot csináltak 1-2 szál deszkából, s arra helyezték a koporsót. Mellette volt egy asztal, azon égett a gyertya, de volt, aki két gyertyát égetett, de csak akkor, amikor harangoztak. Ilyenkor síratták az elhunytat női hozzátartozói, esetleg közelebbi nőrokonai, szomszédasszonyai. Ezekben a síratókban többnyire sztereotip, tehát gyakran ismételt, közhelyszerű, olykor elkoptatott elemeket hallhatunk. A halottsírató szerepköre nem terjed túl a fájdalom és a szeretet kifejezésén, valamint a tiszteletadáson. Szenik Ilona *Erdélyi és moldvai magyar síratók, síratóparódiák és halottas énekek* című könyvéből²¹ idézzük néhány moldvai síratóéneke-szöveg részletét: „*Nagy magánosságba maradtam, mámikám, nagy nyomorúságba maradtam, édes mámikám, nincsen senkim, mámikám. Sajnállyanak meg ingemet is. (...) Most nekünk nincsen mámikánk, nincsen kinek mondjuk: mámikánk. (...) Mi csa nehéz az árvámak, mámikám.*” (Gyoszeny) „*Mondd meg, még hol láthassalak meg? Hun menjek, mámám, hun gyülkezzünk meg? Váléu, mámám, váleu!*” (Jugán) „*Kire bizatt, s kire hagyatt? Ki lesz nekem immá gyámolom, jaj?*

¹⁹ Harangozó Imre: *i.m.* 172.

²⁰ Wichmann Györgyné: *i.m.* (A moldvai csángók babonás hitéből) 213.

²¹ Szenik Ilona: *Erdélyi és moldvai magyar síratók, síratóparódiák és halottas énekek*. Kolozsvár–Bukarest, Romániai Magyar Zenetársaság–Kriterion Könyvkiadó, 1996. 8–9.

Merre menjek én? S mit csináljak én egyedül, jaj? Merre menjek én az árva gyermekeimmel?” (Lészped) „Mé nem sajnáltad, mámo, hogy itt hagyjál, mának a fiacskája? (...) De bezzeg rossz nekem magacskámrá. (...) Jövelj, máma, se sajnálly meg!” (Ploszkucén) „Mé nem jövelsz vissza mának, hogy bár öregségemre legyen valakim mának? (...) Me te aszontad nekem: Ne buszullyon, mának szemmit, met ien kicsike vagyok, é sza megnövök, kiëndnek forgácsot es gyütök ész ě fát is biéhordom, mának.” (Trunk) „Mának, mának! Mind elhagyott, mának. Mind elhagyott, mának. Mind elhagyott jó, drága nyilám, vál jó. Mind elhagyott engem a nyilecskám. Úgy elhagyott magamra, mind a fát a mezőben, mának. Met jól tudta, mának, se testvérem nincsen, se társom nincsen, csak a gyermekeim, s azok es, kicsikiék, mának.” (Trunk)

Bár a szakirodalomban közölt siratók többségét nem a haláleset alkalmával vették fel, a moldvai magyarság körében még annyira elevenen él ez a hagyomány, hogy a siratás felidézésekor is általában mély beleéléssel tudják megidézni a siratózáshoz szükséges érzelmi állapotot. Egy alkalommal Szabófalván egy idős asszonyt faggattam férje évekkal azelőtt bekövetkezett haláláról, gyászáról és a temetés részleteiről, aki éppen akkor kezdett spontán módon teljes átéléssel siratózni, amikor kimerült a magnóban az utolsó elem. De ő az emiatt bekövetkezett bosszankodásomat nem vette tudomásul, hanem mély beleéléssel siratott tovább, odaképzelve, valósággal odavarázsolva ebbe a helyzetbe a régien meghalt emberét.

“We Mourn by Day, We Watch by Night.” Preparing for Death and Customs Related to the Dead among the Csángó Hungarians of Moldavia

Keywords: customs and beliefs related to death, transformation of the cult of the dead, Moldavian Csángós

Customs and beliefs about the dead among the Csángó Hungarians of Catholic religion living in Moldavia are to some extent mixed with those of the Romanians of the Orthodox religion, and they also contain some pagan traditions besides the heritage of the teachings of the Christian Church.

The study presents some aspects of the cult of the dead among the Moldavian Hungarian Csángós: the author deals with the signs of death appearing in sleep and while being awake, with the news of death, the bathing of the dead, with the laying of the dead in the coffin, the wake and mourning of the dead, and with the related beliefs.